

Bartók István

AZ EURÓPAI ELMÉLETI IRODALOM RECEPCIÓJA MOLNÁR GERGELY GRAMMATIKAI KÉZIKÖNYVEIBEN

Magyar szerkesztésű irodalomelméleti kézikönyvekről szólva mindmáig megkerülhetetlen kiindulópont Bán Imre munkája a műfaj 16–18. századi nevezetesebb darabjairól. A retorikai és a poétikai kompendiumokra összpontosítva a szerző az első fejezet első mondatában leszögezi: „A XVI. század termése feltűnően szegényes.”¹ Bán Imre alapvető művének megjelenése óta közel negyven év telt el. Ennek során megélnékültek a kritikátörténeti kutatások. Ma már látjuk, hogy a régiség nyelv- és irodalomfelfogását a dialektika, grammatika, poétika és retorika együttese határozta meg, és ezek elválaszthatatlanul egymásra épültek. Így az irodalom önszemléletének forrásait keresve a vizsgálódást érdemes kiterjeszteni a logikai és grammatikai összefoglalókra is. Ezeket is figyelembe véve a 16. század termése már nem is tűnik annyira szegényesnek.

A korszak elméleti irodalmában, ezen belül Erdély reneszánsz kori művelődéstörténetében igen fontos szerepet töltenek be Johann Honter brassói és Molnár Gergely kolozsvári kiadványai. Ez alkalommal az utóbbiak közül a Heltai Gáspár műhelyében kinyomtatott latin grammatikákról szólok röviden. Négy munka tartozik ide, a korszak három Európa-szerre elterjedt nyelvtanának kiadásai: Leonhard Culmann Donatus-átdolgozása,² Philipp Melanchthon³ és Thomas Linacre⁴ egy-egy népszerű kompendiuma, továbbá Molnár Gergelynek egy saját szerkesztésű, ma már csak – jó esetben – rekonstruálható munkája.⁵ Az újabb kutatások fényében mindegyikről lehet mondani olyasmit, ami az eddigi szakirodalomban nem jelent meg, viszont fontos adalék a kritikátörténet számára.⁶

A három külföldi szerző munkáinak megjelenése azt mutatja, hogy a kolozsvári könyvkiadás bizonyos tekintetben összhangban volt a kortárs európai tendenciákkal. A szóban

-
- 1 BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., 1971 (Irodalomtörténeti Füzetek, 72), 9.
 - 2 Első ismert kolozsvári kiadása: *Aelii Donati viri clarissimi De octo partibus orationis methodus. Questiunculis puerilibus, undique collectis, illustrata per Leonardum Culmannum Crayssheymensem*, 1554. RMNY 107.
 - 3 Első ismert kolozsvári kiadása: *Grammatica Philippi Melantonis ab authore recognita et a Mycillo aucta et ultimo locupletata*, 1556. RMNY 135. E kiadás egyetlen meglévő példányának az eleje hiányzik; címére az 1570. évi redakcióból (RMNY 291) lehet következtetni.
 - 4 *Thomae Linacri grammatices compendiosa per quaestiones explicatio: A Gregorio Molnar, sancte memoriae, in usum studiosae iuventutis conscripta*, Kolozsvár, 1566. RMNY 221. Példány ma már csak ebből az egy kiadásból ismert. Szabó Károly még tudósított egy példányról a munka 1578-ban megjelent, javított és bővített változatából. RMNY 412.
 - 5 *Elementa grammatices*, Kolozsvár, 1556. RMNY 136.
 - 6 Egyetemi doktori disszertációjában Varga András röviden érinti Molnár Gergely vonatkozó kiadványait: VARGA András, *Molnár Gergely, Melanchthon magyar tanítványa*, Szeged, 1983 (Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de Attila József nominatae, 7), 34–36. Megállapításai több ponton kiegészítésre és helyesbítésre szorulnak.

forgó kézikönyvek legfőbb kritikátörténeti jelentősége az adott darabok kiválasztásában áll: a korszak legelterjedtebb nyelvtani összefoglalói váltak itthon is könnyen hozzáférhetővé. Fontos szempont még a népnyelv használata; e vonatkozásban viszont némi fáziskésés állapítható meg.

Culmann és Melanchthon

A német Leonhard Culmann (1500 k.–1561) Nürnberg történelmének legjobb korszakában, Albrecht Dürer és Hans Sachs kortársaként 28 éven át tanított a városban. 11 tankönyve közül 6 grammatikai vonatkozású. Legnépszerűbb Donatus-átdolgozása. Heinrich Glarean kritikái kiadását használta fel, de sokat alakított rajta. Az anyagot kisebb egységekre bontotta, és kérdés–felelet formában dolgozta fel. A *Methodus Donati* 1534-ben három helyen, Nürnbergben, Frankfurtban és Lipcsében is megjelent. Ezeket Európa-szerte a 16. század végéig mintegy 50 újabb kiadás követte. Georg Rollenhagen *Deutscher Donat*-jának megjelenése (1586) után Culmann művét német területen már nem sokszor adták ki, Kelet-Európában viszont, különféle népnyelvű megfelelőikkel kiegészítve, még a 17. században is újra meg újra napvilágot látott.⁷

Philipp Melanchthon (1497–1560), a reformáció humanizmusának meghatározó személyisége az oktatás céljára újrarendszerezte a humán tudományokat (dialektika, görög és latin grammatika, világi és egyházi retorika). Évszázadokon keresztül az ő tankönyveit használták Európa-szerte a protestáns iskolákban. Latin alaktana először a szerző neve nélkül jelent meg (*Grammatica Latina*, Hagenau, 1525). A következő kiadás már a mondatant is tartalmazta (*Grammatica Latina Philippi Melanchthonis ab autore nuper aucta et recognita*, Hagenau, 1526).

A szöveg a későbbi kiadásokban különböző irányokba fejlődött tovább. Egyrészt igyekeztek egyre magasabb szintre emelni az anyagot. Melanchthon tanítványa, Jacobus Micyllus jelentősen szaporította a klasszikus idézeteket és hivatkozásokat (Frankfurt, 1540). Később ennek alapján további átdolgozások készültek. Joachim Camerarius (Lipcse, 1550) sokat emelt a színvonalon. 1552-ben saját szerkesztésű ortográfiai összefoglalóval egészítette ki a kötetet. Ezt a változatot már az egyetemeken tanulták. A kolozsvári redakció ebbe a kiadascsoportba illeszkedik, már tartalmazza Camerarius ortográfiáját is.⁸ A bővítésekkel szemben a változtatások másik iránya az egyszerűsítés, rövidítés volt. Ennek a vonulatnak első képviselője Lucas Lossius (Wittenberg, 1544), aki kérdés–felelet formában adta elő az anyagot. Melanchthon latin grammatikájának különböző átdolgozásai a szerző életében közel száz alkalommal láttak napvilágot, később is több száz kiadásban jelentek meg.⁹

7 Matthias Wilhelm Senger, *Leonhard Culmann: a Literary Biography and an Edition of Five Plays*, Nieuwkoop, 1982 (Bibliotheca Humanistica & Reformatorica, 35). Culmann-nak a latin iskolák számára készült grammatikai vonatkozású tankönyveiről: 39–63.

8 Ez a korábbi, 1554–1556 közé tehető brassói kiadásban (RMNY 119), ami ugyancsak a Micyllus–Camerarius-féle átdolgozás alapján készült, még nincs benne.

9 Ralph Keen, *A Checklist of Melanchthon Imprints through 1560*, St. Louis, 1988 (Sixteenth Century Bibliography, 27), 68–73.; Kristian Jensen, *Die lateinische Grammatik Melanchthons: Hintergrund und Nachleben = Melanchthon und das Lehrbuch des 16. Jahrhunderts*, hrsg. von Jürgen Leonhardt, Rostock, 1997, 59–101.

Különösen Culmann, de Melanchthon nyelvtana is a latin anyaghoz kapcsolódó német, később más nyelvű értelmezések révén fontos szerepet játszott a népnyelvek felértékelésében. A 16. század első évtizedeiben – a neolatin régiók után – az Alpoktól északra fekvő területeken is megnövekedett a párhuzamos latin–vulgáris nyelvtanok szerepe az élő nyelvek grammatikai irodalmának a kialakulásában.¹⁰ A népnyelvek szabályainak rendszerezése, értékeik felismerése nagymértékben hozzájárult a nemzeti öntudat erősödéséhez. Magyar vonatkozásban ennek korai példája Sylvester János munkássága.

Az egyház, a tudomány, a jog és a nemzetközi érintkezések nyelve még sokáig elsősorban a latin maradt. Így a nyelvi képzés elsődleges célja a latin tökéletes megtanulása volt. A szabályzatok mindenütt előírták, hogy az iskolában latinul kell beszélni („Sermo ubique latinus esto”). Ám emellett egyre nagyobb gondot fordítottak a népnyelv szabályainak egyidejű elsajátítására is.

A 16. század második felében a népnyelvek szerepéről a latin iskolákban már nemcsak az oktatási gyakorlatból, a használt kétnyelvű kézikönyvekből lehet képet alkotni, hanem a kapcsolódó elméleti fejtegetésekből is. Egy német szerző, Henricus Schorus egy tervezetében (*Specimen et forma legitime tradendi sermonis et rationis disciplinas*, 1572) leszögezi: az oktatás célja, hogy a tanulók mind a latint, mind a németet tökéletesen tudják használni, szóban és írásban egyaránt. Büszkén hangsúlyozza: a vulgáris nyelv is bővelkedik a változatos kifejezőeszközökben. Ezek elsajátítása révén a latin mellett az anyanyelvet is nemcsak szakszerűen, szabályosan (*studiose*), hanem szépen, választékosan (*artificiose*) is lehet használni.¹¹

Culmann és Melanchthon mintául szolgáló kiadásaiban – főleg az előbbinél – a latin szövegrészek mellett következetesen ott állnak német megfelelőik: a definíciók és szabályok fordításai, magyarázatok és párhuzamos paradigmasorok. A kutatás Culmann szerepét különösen nagyra értékeli a német nyelvtani szakszókincs megalkotásában.

A kolozsvári kézikönyvekben a német szövegrészek meg-megjelennek, de jóval kisebb számban, mint az eredeti redakciókban. Magyar értelmezésekre a Culmann- és Melanchthon-kiadásokban legfeljebb egy-egy példát találhatunk, a Linacre-műben egyet sem. Úgy tűnik, a 16. század második felében Kolozsváron az oktatásban a latin nyelv tökéletes elsajátítását tartották a legfontosabb célnak. Az 1600. évi kolozsvári Culmann-kiadásban olvasható iskolai törvények 30 pontban sorolják fel, hogy milyen vétségekért jár szigorú büntetés. A 10. pont szerint súlyos hibát követ el az a tanuló, aki az iskolában a kötelező latin helyett németül merészel megszólalni.¹² Mint utaltam rá, hasonlót a német szabályzatokban is lehet olvasni, de ez nem volt akadálya az anyanyelv módszeres művelésének. Erdélyben viszont az ismert grammatikai kézikönyvek nem utalnak az élő nyelvek számottevő szerepére a latin iskolák-

10 Hasznos forrás a középkori és a humanista grammatikai irodalom tanulmányozásához: LŐRINCZI Réka, *Előzményekről, reneszánsz grammatikákról, folytatásról = Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*, szerk. KESZLER Borbála, TÁTRAI Szilárd, Bp., 2009 (Segédkönyvek A Nyelvészet Tanulmányozásához, 88), 187–197.

11 „Habet enim et sermo vulgaris suas varietates, et partium disjunctiones, quemadmodum latinus: adeo ut nihil pene sit elegantiarum, nihil figurarum in lingua latina, etiam ad graecorum imitationem effictarum, quod non magna ex parte in sermone nostro deprehendatur. [...] tam vernaculae quam doctae linguae non modum studiose, sed etiam artificiose tractarentur.” Schorus munkásságáról: Helmut PUFF, *Von dem Schlüssel aller Künsten/nemblich der Grammatica*: *Deutsch im lateinischen Grammatikunterricht 1480–1560*, Tübingen–Basel, 1995, 304–317. Az idézet: 311.

12 „Germana, non Latina cuiquam colloquens”, H7v. RMNY 866.

ban. Annál tanulságosabb ebben a vonatkozásban a *Kolozsvári Grammatika* néven számon tartott kézirat, amelyből kitűnik, hogyan használták a magyar nyelvet a latin tanításában.¹³

A népnyelvű párhuzamok a Culmann-grammatikához nagyobb számban Magyarországon és Erdélyben a 17. században jelentek meg. Az erdélyi vonatkozásokat illetően tisztázatlan kérdés, hogy vajon valóban létezett-e Szenci Kertész Ábrahám magyar értelmezésekkel ellátott szebeni Culmann-kiadása. Kemény József egy kézírata alapján Szabó Károly felvette bibliográfiájába,¹⁴ újabban azonban többen is kétségbe vonják Kemény híradásainak hitelességét, leleplezett hamisítványaira hivatkozva.¹⁵ Ez óvatosságra int a szebeni redakcióra vonatkozó adat elfogadását illetően.

Mindazonáltal nem hagyhatók figyelmen kívül Kemény József sorai. Gábor Csilla szíveségéből megkaptam a *Lexicon Eruditorum Hungariae* megfelelő lapjainak fényképét. Ha a Szabó Károly által idézett címléírás valóban hamisítvány, Keménynek nem volt nehéz dolga: a szöveg Tótfalusi Kis Miklós példányokból ismert, magyar kiegészítéseket tartalmazó Culmann-kiadásainak címéből¹⁶ minimális változtatásokkal könnyen előállítható. Az adat után a következő megjegyzés áll: „Ex hoc libro patet, *Szenczium* in ditanda lingua hungarica desudare.”¹⁷ Még ha nem is látta el magyar párhuzamokkal a Culmann-grammatikát Szenci Kertész Ábrahám, tevékenységének ismeretében a megállapítás akkor is helytálló.

A 17. század második felétől terjedtek el szélesebb körben a párhuzamos latin–népnyelvű grammatikák. Culmann mellett más szerzők (Emmanuel Alvarus, Johannes Rhenius) latin nyelvtanai is sokszor jelentek meg német, magyar és cseh kiegészítésekkel, némelyek még a 19. század közepén is.

Linacre

A kolozsvári Linacre-átdolgozással kapcsolatban a népnyelvű értelmezések kérdése nem merül fel, más szempontból viszont megkülönböztetett figyelmet érdemel kritikátörténeti

13 LŐRINCZI Réka (kiad., bev., jegyz.), *Kézírtos magyar nyelvtanok: Kolozsvári Grammatika. Fejérvári Sámuel: Institutiones. XVII. és XVIII. század*. A nyelvemlékek betűhű átiratai bevezetéssel és jegyzetekkel. A latin átiratot gondozta ADAMIK Béla, Bp., 1998 (A Magyar Nyelvtörténet Forrásai, 3); LŐRINCZI Réka, *Észrevételek a Kolozsvári Grammatikáról = Az erdélyi (a magyar) iskolai oktatás története* (Kolozsvár, 2007. november 24.) című konferencia anyagát tartalmazó kiadványban, szerk. KESZEG Vilmos, OZSVÁTH Imola, megjelenés előtt.

14 *Aelii Donati viri clarissimi de octo partibus orationis methodus, quaestiunculis puerilibus undique collectis illustrata per LEONHARDUM CULMANNUM Creylshejlmensem, et nunc plurimis quaestionibus insertis, ad quarundam vocum in Hungaricum idioma versione aucta, et a plurimis mendis expurgata*, Szeben, 1663. RMK I. 1005.

15 VARGA Bernadett, *Sásvári Gergely 1570-es, ismeretlen munkájáról: (Hiteles-e Az szent...vallásnak védelmezése című mű leírása?)*, MKsz, 127(2007), 96–104. A szerző más szaktekintélyekre is hivatkozik, akik „mértatták” Kemény hamisítói tevékenységét.

16 *Donati Aelii, viri clarissimi, de octo partibus orationis methodus, Quaestiunculis puerilibus undique collectis illustrata, per LEONHARDUM CULMANNUM Creylshejlmensem. Et nunc plurimis quaestionibus intersertis, ad quarundam vocum in Ungaricum idioma versione aucta; & à plurimis mendis repurgata*, Kolozsvár, 1698. RMK II. 1920; Kolozsvár, 1701.

17 A kézirat jelzete a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban: Ms K. J. 418. V. kötet, 69r. A levél verzőján Molnár Gergely *Elementájának* 1664. és 1644. évi váradi, Szenci-féle kiadásaira vonatkozó adatok olvashatók. Ezek alapos megfontolása a Molnár-grammatika kiadástörténetének nyomozása során lehet hasznos.

szerepe. Mind ez idáig a magyar – és ennek nyomán az angol – szakirodalom egyaránt tévesen következtetett a szóban forgó kompendium forrására. A tévedés helyesbítése teszi világgossá Molnár Gergely kiadványának fontosságát. Ha megtaláljuk valódi forrását, és ezáltal kijelöljük pontos helyét a század grammatikai irodalmában, könnyen beláthatjuk: a munka korszakváltás a magyar szerkesztésű elméleti kézikönyvek történetében.

Az angol Thomas Linacre (1460 k.–1524) a humanista elit legmagasabb köreihez tartozott. Erasmus és Morus Tamás barátja, VIII. Henrik udvari orvosa volt. Galénosz és más ókori görög orvosi szakírók műveinek latinra fordításáért az orvostudomány-történet is nagyra becsüli. Itáliában szerzett filológiai felkészültségét a grammatikairásban is hasznosította. Két latin nyelvtana ért meg számos kiadást. Az egyik az eredetileg angolul írt *Rudimenta Grammatices* (London, 1523 k.). Ez George Buchanan latin fordításában terjedt el Európában. A szakirodalom ezt tünteti fel Molnár Gergely forrásaként. Ezzel szemben a figyelmezből vizsgálat alapján bizonyosra vehető, hogy a feldolgozás alapja nem a *Rudimenta*, hanem Linacre másik, ugyancsak sokszor kiadott és átdolgozott műve, a *De emendata structura Latini sermonis* (London, 1524). Az is megállapítható, hogy Molnár Gergely nem kizárólag az eredeti szöveget használta fel, hanem közvetlen mintájául egy Boroszlóban megjelent, rövidített redakció szolgált: Johann Sager sziléziai humanista munkája.¹⁸

Vajon van-e ennek különösebb jelentősége? Kritikatörténeti szempontból mindenképpen. Nyomatékosan hangsúlyoznunk kell: a *De emendata structura* nem pusztán egy az ezer-számra kiadott latin nyelvtanok közül, hanem fordulópont a humanista grammatikai irodalomban: ez az első, széles körben ható megfogalmazása az újabb kori (16. századi) filozofikus vagy spekulatív nyelvszemléletnek. Míg a leíró nyelvtanok elsődleges célja a legfontosabb szabályok rendszerezése, a helyes nyelvhasználat megtanítása, a spekulatív grammatikáknál előtérbe kerülnek az elvontabb, elméleti szempontok. Az idetartozó munkák mai fogalmink szerint inkább az általános nyelvészet, a nyelvfilozófia vagy éppen az ismeretelmélet kapcsolódó területeivel mutatnak szoros rokonságot; inkább tudományos elméletek megfogalmazásainak tekinthetők.

A 15–16. századi humanisták legfőképpen arra törekedtek, hogy elsajátítsák a klasszikus szerzők nyelvhasználatának megfelelő latinságot, az ideálisnak tartott stilisztikai eleganciát. Úgy vélték, ebben az ókori írókon és grammatikusokon alapuló, normatív rendszerezések segíthetnek. A humanista tudományosság olyan képviselői, mint például Erasmus vagy Melanchthon elítélték a középkori spekulatív elméleteket.

Linacre korszakfordító munkája, a *De emendata structura* az Erasmus és Melanchthon tekintélye által befolyásolt szellemi közegben mégis igen gyorsan elterjedt. Népszerűségének okát a modern kutatás abban látja, hogy megtalálta az ideális kompromisszumot a középkori tradíció és a saját korában uralkodó humanista felfogás között. Nem fordult olyan mértékben szembe a nagyra becsült késő antik hagyománnyal, hogy magára vonta volna a kor meghatározó személyiségeinek haragját; a modista szemlélet elemeinek megújítása mégis kiindulásul szolgált a spekulatív grammatika későbbi radikálisabb képviselői számára.¹⁹

18 *Grammatices Thomae Linacri brevis et perspicua per quaestiones et tabulas explicatio*, Boroszló, 1557. Tudomásom szerint Magyarországon nem található meg. Én a wolffenbütteli példányt használtam; jelzete a Herzog August Bibliothekban: H: P 859.8° Helmst. (2). A munka három évvel később Bázelen is megjelent: *Tabulae in Grammaticam [...] Thomae Linacri*, Bazel, 1560. VD 16: ZV 25011. Pékányai Augsburgban és Berlinben található.

19 Kristian JENSEN, *De emendata structura Latini sermonis: The Latin Grammar of Thomas Linacre*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 49(1986), 106–125.

A *De emendata structura* népszerűségéhez a protestáns országokban bizonyára az is hozzájárult, hogy az 1531. évi wittenbergi kiadáshoz Melanchthon írt előszót, amelyben az oktatás magasabb szintjén ezt a munkát ajánlotta a latin nyelvtan tanításához. A 16. századból 48 kiadása ismert, és ebben nincsenek benne a rövidített változatok.²⁰ A könyvjegyzékek magyarországi és erdélyi példányokról is tudósítanak. Az 1569. évi lipcsei redakció megvolt Kovásznai Péter erdélyi református püspök könyvgyűjteményében; a possessorbejegyzések tanúsága szerint a példányt a 16–17. században többen is használták.²¹ A nagyszombati jezsuita kollégium 1632-ben készült könyvtárjegyzékében három különböző lipcsei kiadás szerepel (1548, 1577, 1580); az 1690. évi katalógus egy 17. századi (1637), ugyancsak lipcsei redakciót említ.²²

Láthatjuk tehát: a munka kitüntetett helyet foglal el a humanista grammatika történetében. A magyar kritikátörténet számára ezért igen fontos, hogy a mű London, Párizs, Wittenberg, Bazel és Velence mellett (hogy csak néhány nevezetesebb helyet említsek) – bár rövidített formában – Kolozsváron is megjelent. A spekulatív grammatika első és legnagyobb hatású 16. századi kézikönyve nemcsak Molnár Gergely kiadási programjában, hanem a magyar grammatikai irodalom történetében is korszakváltást jelez. A korábbi, Magyarországon és Erdélyben megjelent hasonló munkák leíró nyelvtanok, gondoljunk akár Sylvester János *Grammatica Hungarolatinajára*, Johann Honter brassói vagy Molnár Gergely ezt megelőző kolozsvári kézikönyveire. Ezért is fontos hangsúlyoznunk, hogy a forrás – a szakirodalom eddigi vélekedésével ellentétben – nem a lényegében deskriptív *Rudimenta*, hanem a fordulópontot jelentő *De emendata structura*.

Mint korábban említettem, Molnár Gergely közvetlen mintája egy Boroszlóban kiadott Linacre-átdolgozás volt. Szerkesztője, Johann Sager jelentősen rövidítette az angol szerző szövegét: mintegy negyedére, jó másfél száz lapnyira sikerült tömörítenie az eredetit. A kolozsvári redakció is hasonló terjedelmű. Mindkettő kérdés-felelet formában dolgozza fel Linacre rendszerének legfontosabb elemeit, célszerűen válogatva a szemléltető példaanyagból.

Összevetve a kolozsvári kézikönyvet Linacre eredeti szövegével és az átdolgozás közvetlen mintájával, a boroszlói sűrítménnyel, megállapíthatjuk: Molnár Gergely sok esetben pontosan átveszi Johann Sager megoldásait, máskor azonban másképpen kivonatolja és értelmezi közös forrásukat. Az eltérések alapján úgy tűnik, Molnár redakciója áttekinthetőbb,

20 Giles BARBER, *Thomas Linacre: A Bibliographical Survey of his Works* = Francis MADDISON, Margaret PELLING, Charles WEBSTER eds., *Linacre Studies: Essays on the Life and Works of Thomas Linacre*, Oxford, 1977, 290–336.

21 LINACRUS, Thomas: *De emendata structura Latini sermonis libri VI.* – CAMERARIUS, Ioachim: *Libellus de arte grammatica*. Lipsiae, 1569. – „Honestaru(m) artiu(m) et literaru(m) studioso iuveni Michaeli Carolino in Gymnasio Patachien(s) 1573. 5 Non. May.” „Ego Michael Kallai iure possideo in bono librum istum. Emptus den. 50 ibidem.” „Andreas P. Kallainus.” (két utóbbi kihúзва) „Sum Stephani Varadi.” „Sigismundus Balashazi emptus den. 50. Anno D(omi)ni 1636.” „Joannes Nymethi possidet, canis qui contra dicit.” „Est Pet(ri) Kovasznai.” „Coll(egii) R(eformati) Claud(iaci).” Super ex libris: M: C. 1572. (C 164, Akadémiai Kvt. R 80916). Sipos Gábor, *A kolozsvári Református Kollégium Könyvtára a XVII. században*, Szeged, 1991 (Olvasmánytörténeti dolgozatok, 1), 28–30. (<http://mek.oszk.hu/03200/03245/03245.pdf>).

22 *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. II.: Nagyszombat 1632–1690*, s. a. r. FARKAS Gábor Farkas, Szeged, 1997 (*Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, 17/2), 107, 273. (<http://mek.oszk.hu/03200/03229/03229.doc>)

mint Sageré. A mű egészének szerkezete világosabban kirajzolódik, az egyes tételek megfogalmazása is egyszerűbb, érthetőbb.

A kritikátörténet számára még nagyobb figyelmet érdemelne Molnár Gergely saját szerkesztésű grammatikája, különös tekintettel poétikai vonatkozásaira. A munka a kolozsvári iskolamester neve alatt csaknem három évszázadon keresztül sok kiadást megért, egymástól igencsak eltérő változatokban.²³ Az eredeti redakcióból nem maradt fenn példány, tartalmára csak következtethetünk. Ez azonban nem tűnik reménytelennek. A későbbi átdolgozásokat ismerjük; ha ezeket összevetjük a feltételezhető előzményekkel, közelebb juthatunk Molnár Gergely elveszett szövegéhez. A minták között a Kolozsváron kiadott latin grammatikák igen nagy valószínűséggel számításba vehetők. A rekonstrukcióhoz tehát mindenképpen érdemes volna figyelembe venni ezeket is – de ez már a további kutatás feladata.

23 16–17. századi kiadástörténetével jómagam is foglalkoztam: BARTÓK István, „Sokkal magyarabbúl szólhatnak és írhatnak”: Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között, Bp., 1998 (Irodalomtudomány és Kritika), 48–57. A 17. század végéig ismert vagy feltételezhető kiadások táblázatos összefoglalása: BARTÓK István, *A humanizmustól a klasszicizmus felé: Molnár Gergely grammatikájának 1700 előtti kiadásairól*, MKsz, 111(1995), 349–360; 359.